

A XIX. SZÁZADI AFROKUBAI SANTERÍA

TÉZER ZITA

ABSTRACT

19th-century Afro-Cuban *Santería*

Afro-Cuban religions emerged, following the transatlantic slave trade, among African communities during the Spanish colonial period. Despite the fact that Catholicism was the only officially authorised religion, due to the relative weakness of the Church, the shortage of priests, the deficiency of missionary work, and the Spanish crown's indifference to its own colony, religions of African origin were able to remain among Cuba's black and mulatto population thanks to their adaptability. In the nineteenth century, the practice of African cults became a symbol of cultural resistance to the ethnocentrism and radical repression of the colonialists. However, even the religion of isolated, rebellious communities of runaway slaves was not free from the influence of Christian elements, because instead of keeping cultural roots intact, the coercive force of adaptation to the new circumstances, was even more influential. The Afro-Cuban *Santería* was the result of the syncretisation of the *Orisha*-cults by the Yoruba-speaking slaves, and of Roman Catholic religious elements. This paper will discuss the names, origins, spread of *Santería*, as well as its components and variations.

Kubában az afroamerikai vallások a transzatlanti rabszolga-kereskedelmet követően, az afrikai közösségek körében alakultak ki, a spanyol gyarmati időszakban. Annak ellenére, hogy a katolicizmus volt az egyetlen hivatalosan engedélyezett vallás, az Egyház viszonylagos gyengeségéből, a paphiányból, a hittérítés hiányosságából, valamint a spanyol korona gyarmata iránti közömbösségéből adódóan, Kuba fekete és mulatt lakossága körében az afrikai eredetű vallások fenn tudtak maradni alkalmazkodóképességüknek köszönhetően. A XIX. században az afrikai kultuszok gyakorlása a kulturális ellenállás szimbólumának számított a gyarmattartók etnocentrizmusával és radikális elnyomási törekvéseivel szemben. Ugyanakkor még a szökött rabszolgák elszigetelt, lázadó közösségeinek vallása sem mentesült

a keresztény elemek hatása alól, mert a kulturális gyökerek tisztán tartása helyett az új körülményekhez való alkalmazkodás kényszerítő ereje még nagyobb befolyással volt. A joruba nyelvű rabszolgák *orisha*-kultusza, és a katolikus vallási elemek szinkretizálódásának eredménye az afrokubai *santería*. Tanulmányom a *santería* elnevezéseit, eredetét, elterjedését és e vallás összetevőit, változatait tárgyalja.

AZ AFROKUBAI SANTERÍA ELNEVEZÉSEI

Ma a *Regla de Ocha*, *Regla de Lukumí*, *Ifa* vagy *santería* terminusok ugyanazt jelölik.¹ Ez utóbbi, leggyakrabban használt, köztudatba bekerülő kifejezés a „szentek útja”-t, a szentek kultuszát jelenti, melyet először Rómula Lachatañeré etnográfusnak köszönhetően kezdtek tudományos körökben használni az 1930-as évek közepétől, a boszorkányság (*brujería*) megbélyegzés helyett.² Eredete, a korábban már létező spanyol *santero*, *santera* szó azokra a személyekre vonatkozott, akik szentélyeket emeltek, vagy azokra, akik a szentek szobrait megalkották. Később a beavatott papokat hívták így, manapság pedig gyakran általánosítják, és mindenkit beleszámítanak, aki gyakorolja ezt a vallást (pap, papnő, hívő).³ Sokan sértőnek vélik ezt a kifejezést, mivel ezzel csúfolták az Isten és a szentek iránti látszólagos odaadást.⁴ Ugyanakkor a megnevezés már az afrikai joruba eredetű és a katolikus vallás szinkretizmusára utal. *Orisháikat*, természetfölötti szellemeiket katolikus szentekkel azonosították. Babalú-Aye, a gyógyítás istene például Szent Lázár, vagy Shangónak, a tűz istenének katolikus megfelelője Szent Borbála, a tüzek védőszentje. Azt azért érdemes megjegyezni, hogy mivel nem intézményesített vallásról van szó, helyenként eltérések tapasztalhatók az *orishák* és szentek azonosításában is.⁵

Sokak számára a vallás hivatalos neve *Regla de Ocha* vagy egyszerűen *Ocha*,⁶ ami joruba–spanyol kifejezés. A *Regla* („szabály” vagy „rend”) különböző vallási szervezetekre vonatkozik, nemcsak az afrokubai csoportokra, hanem a katolikus vallási rendekre is, ahogy a ferenceseket is ferences rendnek (*Regla de San Francisco*) nevezik. Az *Ocha* az *Oricha* szó rövidített alakja, tehát a *Regla de Ocha* az *orisha* uralmát vagy rendjét jelenti. Ennek kibővített változata a *Regla de Ocha-Ifa*, ami a jóslási rendszerükre utal.

¹ Castellanos–Castellanos: *Cultura Afrocubana* 3..., 11.

² Wirtz: *Ritual, Discourse, and Community...*, 30, 65.

³ Clark: *Santería: Correcting the Myths...*, 5.

⁴ Uo., 3.

⁵ Dornbach: *Istenek levestálban...*, 12.

⁶ Clark: *Santería: Correcting the Myths...*, 3.

A legkorábbi megnevezés, a „lukumík rendje” (*Regla de Lukumí*) a joruba nyelvű emberek otthonaként szolgáló földrajzi terület, valamint az ott élő emberek nevéből ered.⁷ Magát a „joruba” kifejezést 1826-ban használja először Hugh Clapperton skót tengerésztiszt.⁸ A „lukumí” megnevezés azonban régebbi, az Ulcami régióból származhat, ami a XVI. század végére megerősödő Oyo-birodalomnak⁹ (Jorubaföld, Yorubaland) felel meg a mai Nigériában (*1. kép*). Eredetileg pedig az ősi Oyo-Ile város lakóit jelölte.¹⁰

A későbbiekben a „lukumí” több jelentéssel bírt. A szót a benini és a portugál rabszolga-kereskedők a nigériai Dahomeyból, Togóból és Beninből elhurcolt joruba törzsekből származó rabszolgák megnevezésére használták. A „lukumí” garanciaként is szolgált a jó fizikumú rabszolgák megjelölésére a spanyol és portugál piacokon.¹¹ A szóhasználat ezután a joruba rabszolgák nyelvére, majd vallásukra is kiterjedt. A lukumiák egymás között is „olukumí”-nak vagy „lukumí”-nak szólították egymást, amikor találkoztak, ami annyit tesz: „barátom.”

Eleinte a rabszolgapopulációnak csak töredéke származott lukumí törzsekből.¹² Nagyobb számban a XIX. században érkeztek, főként 1820–1870 között, az Oyo-birodalom bukását követően. 1850–1860 között már az afrikai rabszolgák 35%-át tették ki.¹³ A lukumí rabszolgák időbeli növekvő száma jól látható az *1. táblázatban*, amely az 1760 és 1870 közötti időszak rabszolgáinak etnikai összetételét mutatja a fennmaradt források alapján.¹⁴

A rabszolgákra vonatkozó adatok nagy része (elsősorban a reglai és a matanzasi plébániai feljegyzésekből maradt ránk, melyek kutatástörténeti szempontból felbecsülhetetlen értékűek, annak ellenére, hogy a bennük található, mindennapokra vonatkozó adatokból nem egyszerű feladat az információk kinyerése, értelmezése, más forrásokkal való összevetésük, nagyobb történelmi kontextusba való helyezésük,

⁷ Uo., 4., Drewal, Henry John – Pemberton, John: Yoruba..., 6.

⁸ Dornbach: Istenek levestálban..., 13., Drewal–Pemberton: Yoruba..., 149.

⁹ Oranyan (Oduduwa joruba istenkirály fia) a XII. század végén hűséges kíséretével Oyo-Ile néven várost alapított a Moshi folyó (a Niger folyó mellékfolyója) közelében, amely a leszármazottai alatt kiterjedt Oyo birodalom fővárosa lett. Drewal–Pemberton: Yoruba..., 6–7.

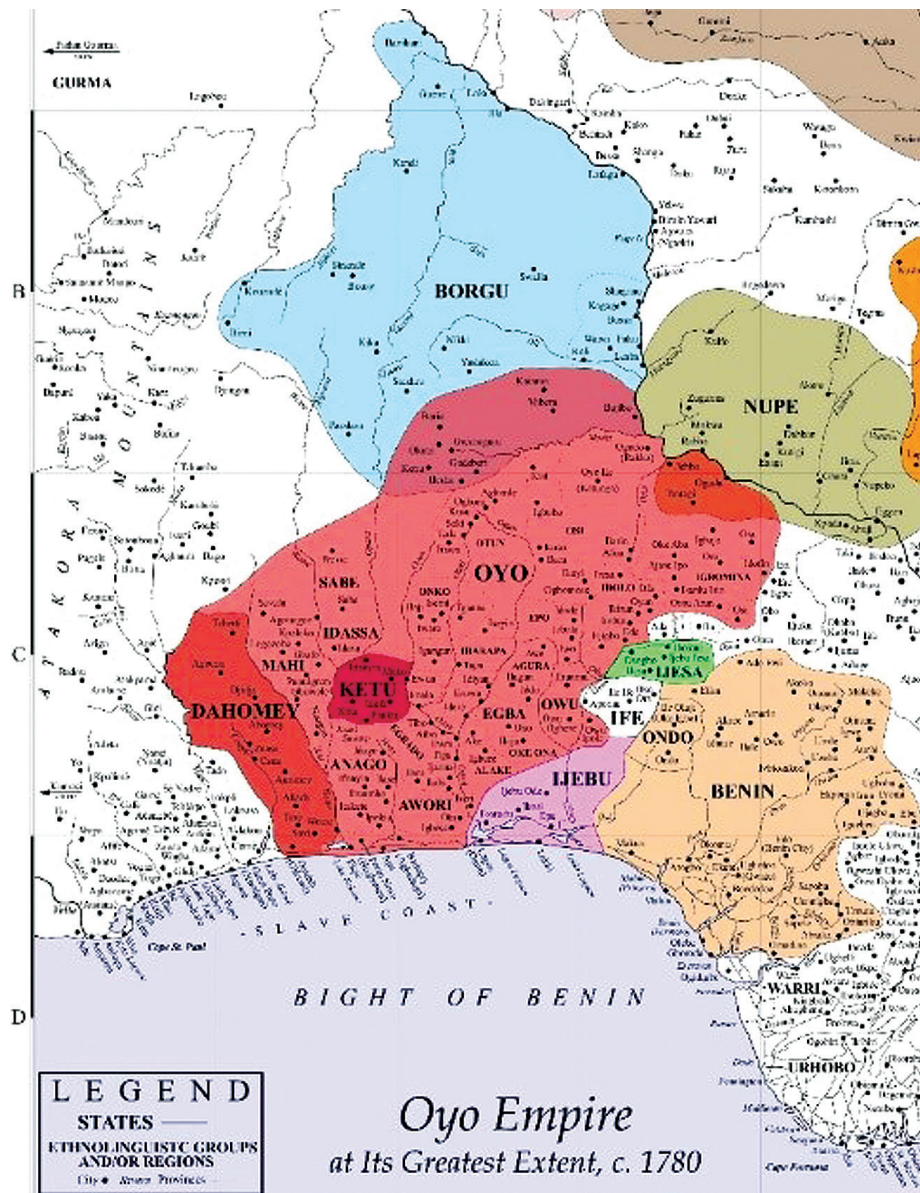
¹⁰ Clark: Santería: Correcting the Myths..., 4.

¹¹ EcuRed: Lucumí.

¹² Ramos: Lucumí (Yoruba) Culture in Cuba..., 50–53.

¹³ Castellanos–Castellanos: Cultura Afrocubana 1..., 44.

¹⁴ Pontos számot nehéz mondani, mivel a rabszolgák teljes létszáma is folyamatosan változott. Például 1841 és 1846 között 30%-kal, 321.274-ről 227.813 főre csökkent. Ramos: Lucumí (Yoruba) Culture in Cuba..., 51. Anderle Ádám kutatásai alapján 1850-ben Kuba egymillió főt számláló teljes lakosságából a rabszolgák száma nagyjából 305.000 főnek határozható meg. Anderle: Kuba története..., 22–23.

1. kép Az Oyo birodalom kiterjedése

(Forrás: Lovejoy: Re-Drawing Historical Maps..., 445.)

pláne ha még pontatlanságokat is tartalmaznak.¹⁵ Az 1700-as és 1800-as években főkönyvet vezettek a rabszolgákról, származásukról, a házasságkötésükről, megkeresztelkedésükről, mindennapi életmódjukról vagy a járványokról. Leírják például, hogy az 1830-as évek első felében 22.000 ember halálát okozó kolerajárvány tört ki a szigeten, amelyben a rabszolgák voltak a leginkább érintettek.¹⁶ A halottakról vezetett nyilvántartásból az is kiderült, hogy akiket illegálisan csempészték be gazdáik, azok nem voltak megkeresztelve.¹⁷ Akiket viszont Havannában kereszteltek meg 1839 és 1877 között, azoknak 25%-a lucumí származású volt a plébániai feljegyzésekből készített statisztikai adatok szerint.¹⁸

1. táblázat A rabszolgák etnikai csoportjának összetétele
a kubai kávéfarmokon és cukorültetvényeken az 1760 és 1870 közötti
plébánia feljegyzések alapján

Ethnic Group	1760-1769	%	1800-1820	% ²	1850-1870	%	Totals	%
Arará	168	3.9	0	0	0	0	168	0.89
Bibí	0	0	0	0	268	2.94	268	1.43
Bricamo (Carabali)	0	0	199	3.79	0	0	199	1.06
Carabali	1,090	25.31	1,380	26.31	1,589	17.37	4,059	21.67
Congo	1,305	30.30	1,201	22.90	1,532	16.71	4,038	21.56
Gangá	151	3.5	409	7.80	1,053	11.45	1,613	8.61
Lucumí	354	8.22	453	8.64	3,161	34.52	3,968	21.18
Macuba	134	3.11	0	0	0	0	134	.71
Mandinga	560	13.00	1,037	19.77	0	0	1,597	8.52
Marabi	0	0	0	0	269	2.95	269	1.43
Mina	248	5.76	365	6.96	363	3.93	976	5.21
Mondongo (Congo)			201	3.83	0	0	201	1.07
Mozambique	117	2.72	0	0	0	0	117	.62
Others	180	4.18			942	10.13	1,158	6.18
Totals	4,307	100	5,245	100	9,177	100	18,729	100.14

(Forrás: Ramos, Miguel Willie: Lucumí [Yoruba] Culture in Cuba..., 53.)

¹⁵ Ramos: Lucumí (Yoruba) Culture in Cuba..., 342.

¹⁶ Uo., 345.

¹⁷ Az illegális rabszolga-kereskedelem a XIX. század utolsó 40 évére volt jellemző, amikor már érezhető volt a rabszolgaság eltörlésének haladó gondolkodása (uo., 344).

¹⁸ Ramos: Lucumí (Yoruba) Culture in Cuba..., 55.

A SANTERÍA EREDETE ÉS ELTERJEDÉSE

Ami a vallási gyakorlatokat illeti, elmondható, hogy nem egyik napról a másik napra alakultak ki. Ennek oka a mobilitás hiányában keresendő, mivel a rabszolgák nem járhattak egyik helyről a másikra, sem városon belül másik negyedbe vagy a városközpontba. Csak a szabadok hagyhatták el lakóhelyüket, hogy a városon kívüli, engedélyezett területeken telepedjenek le.¹⁹ Így tehát a Kuba nyugati részén, a nagy cukortermelő vidékek közelében, Havannában és Matanzasban született afroamerikai vallás főként csak a rabszolgaság eltörlése (1886) után terjedt el a sziget más részein,²⁰ mint például Kuba középső részén Sagua la Grandéban (a cukorgyárral rendelkező régió gazdasági központjában). Ezt nevezi Silvina Testa antropológus a „lukumizálás” folyamatának.²¹

1886 előtt a felszabadított rabszolgák (*emancipados*) száma nagyon alacsony volt. 1829 és 1868 között Matanzasban mindössze 230 felszabadított rabszolgát regisztráltak.²² Így Sagua la Grande városában²³ csak 1888-ban történt az első beavatási szertartás, melyet két felszabadított rabszolga vezetett: a havannai Remigio Herrera Adeshina (1811/1816–1905) *babalao* (pap) és a cardenasi Trinidad Infante *santero*.²⁴ A nigériai születésű Remigio Herrera (2. kép) nevéhez fűződik többek között az Év betűjének (*Letra del año*), az évenként kinyilatkoztatott jóslatnak bevezetése is 1902-ben.²⁵

A vallás fejlődése a gyarmati időszak alatt nyomon követhető az ültetvények

2. kép Remigio Herrera Adeshina (1811/1816–1905) *babalao* portréfotója 1891-ből

¹⁹ Testa: La „Lucumisation” des Cultes..., 120.

²⁰ Lachatañeré: El sistema religioso..., 263.

²¹ Testa: La „Lucumisation” des Cultes..., 113.

²² Ramos: Lucumí (Yoruba) Culture in Cuba..., 348-349.

²³ Sagua települést 1812-ben alapították, és a XX. század elejére a város és kikötője (Isabela de Sagua) fontos kereskedelmi központtá vált. 1830-ban, mindössze 18 évvel megalapítása után már egy több mint 26 cukorgyárral rendelkező régió gazdasági központ volt. Testa: La „Lucumisation” des Cultes..., 117.

²⁴ Uo., 123.

²⁵ EcuRed: Letra del año.

rabszolgabarakkjában (*barracones*) vagy udvarán; a szökött rabszolgák (*cimarrones*) által alapított, gyakran erődített településeken (*palenques*); valamint a városok etnikai egyesületein (*cabildos*) belül.²⁶

A barakk fontos szerepet töltött be a cukorgyárak melletti telepeken, ahol több ezer rabszolgát zsúfoltak össze, akik kénytelenek voltak nagyon szoros kapcsolatot kialakítani egymással. Rítusaik, hagyományos hiedelmeik értelmet adtak létezésüknek. Vallási örökségüket megújította az Afrikából érkező újabb kényszerbevándorlók áramlása, különösen a XIX. században. A gazdák megengedték, hogy vasárnaponként és ünnepnapokon mulatozzanak, de nem mindig feltételezték, hogy ezek az összejövetelek kulturális ellenállással telített vallási szertartások. A Sancti Spiritus tartományban, Trinidadtól 10 km-re keletre található San Isidoro cukorültetvény régészeti romkertjében az idegenvezetők mindig elmondják a látogatóknak, hogy a rabszolgák az 1830-as évektől használt barakk közelségében álló ősrégi fánál végeztek az ünnepnek álcázott szertartásokat (3–4. kép).

3. kép Barakk San Isidoro cukorültetvény mellett, Kubában (saját fotó)

²⁶ Castellanos–Castellanos: *Cultura Cubana* 3..., 14–15.

A rabszolgaszökés és az abolicionista felkelés a rabszolgatársadalom-ellenességének radikális formája. Amikor bármilyen politikai zavargásnak híre jutott, a harc a szökött rabszolgák és a rabszolgatartók között is felerősödött. Santiago de Cuba kormányzója, Eusebio Escudero tábornok 1816. június 10-én kelt jelentésében részletesen beszámol a bűnözőkké vált rabszolgákról, akik erődített rabszolgatelepeket hoztak létre.²⁷ 1814 és 1845 között például Oriente tartomány keleti részén vagy a trinidadi hegyekben, Nyugaton pedig a Viñales-völgyben, barlangokban több lázadó közösséget hoztak létre, ahol saját szabályrendszerük és íratlan törvényeik szerint éltek.²⁸ Nemcsak az elfogadhatatlan bánásmód és a rabszolgatartó társadalom ellen tiltakoztak, hanem a korábbi identitásuk elvesztését támogató kultúra ellen is. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy mitológiára, liturgiára, gyógymódokra volt szükségük.

A vallás fontos szerepet töltött be életükben, főleg mivel nem különböztették meg a mindennapi élet ügyeit a szellemi világtól. Létezésük középpontjában isteneik álltak, mítoszaik és rítusaik szájhagyomány útján éltek tovább. Ezt bizonyítja Francisco Estévez gazda (1837–1842 között lányának lediktált) naplója is, melyben rendszeresen utal rituális tárgyakra, amelyeket akkor talált, amikor a szökevényeket kisajátított földjeiken támadta meg.²⁹

Csoportemlékezetük alapján azonban az eredeti törzsi szokásaikhoz lehetetlen volt visszatérniük, így saját vallásuk és a rabszolgatartók katolicizmusa között létrejövő akkulturáció eredményeként új vallás született, melyet magukénak éreztek. Lydia Cabrera kubai író és néprajzkutató *El Monte* című (1954) művének egyik fejezete éppen erre világít rá.³⁰ A szereplő, Desiderio Lima elhatározza, hogy megszökik gazdája elől – kutyákkal üldözik, de menedéket talál egy fánál, ahol az ősök laknak, és az *orishák* a katolikus szentekkel tökéletes testvériségben élnek együtt.

4. kép Ősi fa

a San Isidoro cukorültetvény barakkjai mellett, Kubában (saját fotó)

²⁷ Castellanos–Castellanos: *Cultura Cubana* 1..., 200–211.

²⁸ A régészeti emlékekről a Viñales városi múzeumban (Museo Municipal de Viñales) látható kiállítás.

²⁹ Castellanos–Castellanos: *Cultura Cubana* 1..., 210–211.

³⁰ Uo., 211.

A szinkretizmus szintjeit Roger Bastide francia antropológus három szakaszra osztotta.³¹ Az első a mozaikos szinkretizmus, amikor több helyen nagyjából egy időben megkezdődik a vallások összeolvadása. A második az intézményes szakasz, amikor az összeolvadás rendszerré válik, és néhány joruba istenség egy-egy katolikus szenttel azonosul. Ez a megfeleltetési időszak. A harmadik pedig az újraértelmezés jelensége, amikor az istenek már közös jelképeket kapnak, szertartásaik pedig beilleszkednek a katolikus naptár menetébe. Ezt a folyamatot leginkább a *cabildó*ban követhetjük nyomon, amely az afrikai kulturális identitás megőrzésének legfontosabb intézménye volt Kubában, legfőképpen Havannában és Matanzasban.³²

Az 1568 óta működő, XIV. századi spanyol, sevillai mintára létrehozott intézmény összetett funkcióval rendelkezett.³³ A *cabildók* kezdetben az afrikai rabszolgák, később szabad afrikaiak és második generációs afrikaiak közösségi házai, etnikai egyesületei, önszervező társasági klubok voltak.³⁴ Az azonos etnikai csoportokhoz tartozó rabszolgák testvéri közösségekbe vagy testvéri rendekbe szerveződtek. Magukat így képviselhették a gyarmati hatóságok előtt, szabadidős és segélyszervezetként működtek, illetve a szocializációt segítették elő, megőrizve a kulturális hagyományokat. A gyarmati hatóságok megengedték a *cabildó*knak, hogy évente egyszer, a háromkirályok napján,³⁵ afrikai hangszereiken játszva, hagyományos táncaikat előadva felvonuljanak az utcákon és tereken, ahová más alkalommal nem léphettek be.³⁶ Ezt a vallási jellegű felvonulást Felipe Obeso y Robles kormányzó eltörölte egy 1888. január 4-i rendeletben Sagua la Grandéban, a himlőjárvány ideje alatt.³⁷ Viszont ugyanebben az évben sor kerülhetett a katalánok nagy felvonulására³⁸, ami azt bizonyítja, hogy ez az intézkedés az afroamerikai fesztiválok nyilvános szintérről való eltávolítására irányult. Néhány évvel azelőtt, 1884-ben a gyarmati kormány már megtiltotta az újabb *cabildók* létrehozását. Egyeseket bezártak, másokat oktatási intézménnyé alakítottak át védőszentek égisze alatt. Ennek oka az volt, hogy a *cabildók* nemcsak rekreációs és segítő, hanem politikai vonatkozású intézmények is voltak, és szerepet játszottak az afroamerikaiak abolicionista összeesküvésében.³⁹ Ezenkívül

³¹ Bastide: *Las Américas negras...*, 143.

³² Testa: *La „Lucumisation” des Cultes...*, 114.

³³ Kubában a havannai *cabildo* 1573. április 10-én elrendelte, hogy minden szabad afroamerikai igyekezzen részt venni az úrnapi körmeneten, ahogyan Sevillában is teszik (Ortiz: *Havannai Karnevál...*, 56).

³⁴ Testa: *La „Lucumisation” des Cultes...*, 115.

³⁵ A *cabildó*knak köszönhető, hogy Kubában ma is karnevállal ünneplik a háromkirályok napját.

³⁶ Ortiz: *Havannai Karnevál...*, 377–428.

³⁷ Testa: *La „Lucumisation” des Cultes...*, 122.

³⁸ A Kubában élő katalánok kápolna építéséhez szükséges pénzalap összegyűjtésének érdekében ünnepélyes felvonulásokat rendeztek szerte a szigeten.

³⁹ Uo., 115.

hivatalos társadalmi szervezetként való besorolásuk ellenére funkcióik többnyire a valláshoz kapcsolódtak, noha a szabályozási struktúra (királyi, intézői, királynéi, pénztárosi, titkári pozíciókkal stb.) szigorúan profán volt, és a szertartásokat diszkréten tartották, mégis az európai akkulturációval szembeni rejtett ellenállás bölcsőjének számítottak. Az 1842-es kormányzati és rendőrségi határozat számos olyan rendelkezést tartalmazott, amelyek egyértelművé teszik, hogy a gyarmati hatóságok pontosan tudták, hogy a *cabildó*kban megszervezett ünnepek nem csak a táncról szólnak.⁴⁰ Beavatási szertartásokat és egyéb rítusokat is szerveztek.⁴¹ Így örökítették át ősi, afrikai vallási szokásaikat keresztény ünnepnek álcázva. Ennek köszönhető, hogy az adaptálódó afrikai vallások nem veszték az emlékezet homályába.

A SANTERÍA ÖSSZETEVŐI, VÁLTOZATAI

A *santería* kultuszgyakorlatok mindvégig rendszeres változáson mentek keresztül. Ennek egyik oka részben a történelemben keresendő. Az áthurcolt lucumí rabszolgák a XIX. század elejéig – a ma nigériai Egbadóból – származtak, míg a később érkezőket már Oyóból szállították, amikor 1837-ben lerombolták a fővárost, aminek következtében a lakosság szétszóródott, és Oyo királysága anarchiába került.⁴² Mivel minden területnek megvolt a maga vallási hagyománya, így Kubában is kétfajta vallási gyakorlat alakult ki. A legkorábbi, az egbadói, körülbelül 1825-ig uralta a lucumí-kultuszt, míg az Oyóból érkező rabszolgák saját beavatási módszerükkel kiszorították a korábbi egbadói hagyományt.⁴³ Ebből ered az afrikai *santo* változat, amely kifejezés ahhoz kapcsolódik, hogy a szertartások ezen formáját a Havannában és Matanzasban tevékenykedő afrikaiak, a korábban már említett Remigio Herrera Adeshina és Trinidad Infante vezették be. Ezután a XX. század első felében az afrikait egy újabb, fővárosból eredeztethető, kubai stílusú beavatási ceremónia váltotta fel, amely miatt többen kénytelenek voltak még egyszer beavattatni magukat. A különbség például az, hogy hosszabbak lesznek a beavatási rítusok, minden újonc (*iyawó*) beavatásánál több *santerónak* jelen kell lennie tanúként, illetve ekkor került bevezetésre a keresztapa, keresztanya–keresztgyerek kapcsolat a beavató és a beavatott között.⁴⁴ Ugyanakkor a későbbiekben megmaradt mind az afrikai, mind a kubai ág is.

⁴⁰ Ramos: Lucumí (Yoruba) Culture in Cuba..., 45–46.

⁴¹ Testa: La „Lucumisation” des Cultes..., 123.

⁴² Uo., 132.

⁴³ Ramos: La división de la Habana..., 51.

⁴⁴ Testa: La „Lucumisation” des Cultes..., 132.

1950-től az újoncok beavatása csak Sangó isten⁴⁵ *batá*-dobjai mellett volt végezhető, amiről egy havannai *santería* papok (köztük Pablo Roche *batá*-mester)⁴⁶ által írt körlevél tájékoztatta a hívőket.⁴⁷ Ez a fajta dob joruba rabszolgáknak köszönhetően az 1830-as években terjedt el, és került használatra szertartások alkalmával Havanna és Matanzas környékén. Vidéken, akárcsak Saguában, az 1950-es évekig nem voltak *batá*-dobok, így az ezzel rendelkező papokat kénytelenek voltak meghívni jeles alkalmakkor.

A spanyol gyarmati időszak vége felé közeledve, a XIX. század második felében újabb elemekkel bővültek az afrokubai vallások.⁴⁸ Az Allan Kardec-féle spirituális filozófia és hitvallás az 1870-es évektől kezdve tömegeket hódított meg a karibi szigeten, vidékre azonban csak lassan gyűrűzött be az új eszme.⁴⁹ 1887. június 15-én a *La Alborada* folyóirat szerint Sagua városában még csak négy-hat gyakorlója volt a spiritizmusnak, azok is fehérek.

Allan Kardec francia pedagógus (1804–1869) médiumok segítségével tanulmányozta a szellemkommunikációt. Könyveinek központi gondolata a szellemek létezésében és halhatatlanságában való hit, amely a reinkarnáció eszméjéhez kapcsolódik.⁵⁰ Minden szellem fő célja, hogy a fizikai létet, az emberi testet maga mögött hagyja, és tökéletessé váljon. Az emberként töltött idő alatt a szellemnek fejlesztenie kell jó tulajdonságait, és ha eléri a tökéletesség legmagasabb szintjét, akkor továbbjuthat, és beléphet a következő, magasabb rendű világba. Ezek a gondolatok kezdetben a városi, írástudó középosztály szellemi filozófiájává váltak, akik igyekeztek jó példát mutatni másoknak. Elutasították az egyház hagyományait, és hátat fordítottak az elnyomó gyarmati hatalommal túl szorosan együttműködő vallási intézményeknek.⁵¹ Kórházakat alapítottak a szegényeknek, népszerűsítették az írástudást, oktatási intézményeket alapítottak, harcoltak a jobb társadalmi körülményekért. Így hamarosan a spiritizma filozófia a társadalmi és erkölcsi fejlődés mozgatórugójává vált annak ellenére, hogy a függetlenségi mozgalmaktól való félelemből a spanyol kormány betiltotta Kardec írásait.

A tanok gyakorlati aspektusai a társadalom szegényebb rétegeinek (főleg afroamerikaiak) katolikus népi és afrikai eredetű vallására is hatást gyakoroltak. Elkezdték kialakítani saját változatukat, egyes elemeket beépítve saját rituáléikba. Ezáltal Kubában a spiritizmusnak három ága alakult ki:⁵² az asztali (szellemek megidézése

⁴⁵ Sangót a *batá*-dobok urának is nevezik (Dornbach Mária: Istenek levesestálban..., 63).

⁴⁶ Pablo Roche *batá* mester Sangó „fia” és Guanabacoa Abakuá vezetője, Jesús Pérez keresztapja volt. Utóbbival Fernando Ortiz néprajzkutató szoros barátságban állt (Miller: Jesús Pérez..., 71).

⁴⁷ Ortiz: Los tambores *batá*..., 144.

⁴⁸ Rosado: Espiritismo: Creole Spiritism in Cuba..., 203.

⁴⁹ Testa: La „Lucumisation” des Cultes ..., 122-123.

⁵⁰ Rosado: Espiritismo: Creole Spiritism in Cuba..., 204.

⁵¹ Uo., 208-209.

⁵² Dornbach: Istenek levesestálban..., 95-96.

az asztal körül), a „lánc” (a hívek – főleg kongói szertartások alkalmával – az óramutató járásával ellentétes irányban mennek körbe kézen fogva, lábukkal dobolva) és a keresztezett, „hibrid” spiritizmus. Ez utóbbi az egyik legelterjedtebb a szigeten, melyet a legtöbb spiritiszta *santero* gyakorol.⁵³

Szintén spiritiszta hatás hozadékának tartják az ún. *Misa espiritualt* („spirituális mise”), amely nem egyszerűen spiritiszta „szeánsz,” hanem olyan rítus, amely a spiritizmusból, a katolicizmusból és az afrokubai gyakorlatokból vett elemeket tartalmaz.⁵⁴ E szertartás alapvető célja a jótékony szellemek megidézése, valamint a gonosz vagy „zavaró,” ártó szellemek kizárása vagy kiűzése. Egyfajta lelki gyakorlatot ad az újoncoknak is a beavatási szertartások előtt, hogy jótékony szellemeket idézzenek meg.⁵⁵

Úgy vélik, hogy a halotti rítus egy része is spiritiszta szertartásra vezethető vissza.⁵⁶ Az élők és holtak közötti kommunikáción alapuló tanok és gyakorlatok ugyanis csak a XIX. század második felében jelentek meg a szigeten, és csak jóval a XX. században terjedtek el igazán.⁵⁷ Ennek elemei: gyógynövényekkel megtisztítják a teret, vízzel megmosakodnak, gyertyát gyújtanak, hogy megvilágítsák a halott szellem útját az örömteli túlvilág felé. Miután pedig kapcsolatba léptek az elhunytal, közös étkezésre kerül sor.

A spiritiszta gyakorlatokat azonban nem minden közösségben sajátították el,⁵⁸ és a különböző változatok továbbra is egymás mellett éltek. Így tehát a *santería* megmaradt egy folyamatosan megújuló, formálódó, sokszínű összetevőkből álló, nem intézményesített vallásnak.

A grammatikai rendszer felbomlása után, az 1900-as évek elején Kuba a nemzeti identitásra és modernitásra való törekvés ürügyén az afrokubai vallásokat a folklór státuszává degradálta, megfosztva a *santeriát* is vallási státuszától.⁵⁹ Azonban a korábbi korszakok elnyomására adott válaszaiknak rejtett jellegétől eltérően, a XX. században ellenállásuk szókimondóvá vált, nyilvánosan cáfolva az afrikai vallásokkal szemben felhozott vádakot (emberáldozat, kannibalizmus, boszorkányság). Ezeknek a törekvéseknek, illetve néhány kubai kutató (például Fernando Ortiz, Lydia Cabrera és Rómulo Lachatañeré) kitartó munkájának köszönhetően a kubaiság afrikai összetevője elismertté vált.

⁵³ Rosado: *Espiritismo: Creole Spiritism in Cuba...*, 214–217.

⁵⁴ Castellanos–Castellanos: *Cultura Afrocubana 3...*, 195.

⁵⁵ Rosado: *Espiritismo: Creole Spiritism in Cuba...*, 209–210.; Castellanos – Castellanos: *Cultura Afrocubana 3...*, 91–92.

⁵⁶ Uo., 215.

⁵⁷ Castellanos – Castellanos: *Cultura Afrocubana 3...*, 192.

⁵⁸ Dornbach: *Istenek levesestálban...*, 96.

⁵⁹ Ramos: *Lucumí (Yoruba) Culture in Cuba...*, 100.

BIBLIOGRÁFIA

- Anderle Ádám: Kuba története. Budapest: Akkord Kiadó, 2004.
- Bastide, Roger: Las Américas negras: las civilizaciones africanas en el Nuevo Mundo. Sao Paulo: 1967.
- Castellanos, Jorge – Castellanos, Isabel: Cultura afrocubana 1: El negro en Cuba 1492–1844. Miami: Ediciones Universal, 1988.
- Castellanos, Jorge – Castellanos, Isabel: Cultura Afrocubana 3: Las religiones y las lenguas. Miami: Ediciones Universal, 1992, 1998.
- Clark, Mary Ann: Santería: Correcting the Myths and Uncovering the Realities of a Growing Religion. London: Praeger, 2007.
- Dornbach Mária: Istenek levestálban. Budapest: Eötvös József Kiadó, 2009.
- Drewal, Henry John – Pemberton, John: Yoruba. Nine Centuries of African Art and Thought = Wardwell, Allen (ed.): African Arts: The Herbert Baker Collection. New York: 1989/23, 144–162.
- EcuRed: Letra del año: ecured.cu/Letra_del_a%C3%B1o#Historia (2022. április 10.)
- Lachatañeré, Rómulo: El sistema religioso de los afrocubanos. La Habana: Editorial de Ciencias Sociales, 2001.
- Lovejoy, Henry B.: Re-Drawing Historical Maps of the Bight of Benin Hinterland, c. 1780 = Canadian Journal of African Studies, 2013/47, 443–463.
- Miller, Ivor: Jesús Pérez and the Transculturation of the Cuban Batá Drum. Chicago: DePaul University, Diálogo 2003/7, 70–74.
- Ortiz, Fernando: Havannai Karnevál. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1982.
- Ortiz, Fernando: Los tambores batá de los yorubas. La Habana: Publicigraf, 1994.
- Ramos, Miguel Willie: Lucumí (Yoruba) Culture in Cuba: A Reevaluation (1830s–1940s). Doktori disszertáció, Miami: Florida International University, 2013, digitalcommons.fiu.edu/etd/966/ (2022. március 27.)
- Ramos, Miguel Willie: La división de la Habana: Territorial Conflict and Cultural Hegemony in the Followers of Oyo Lukumí Religion, 1850s–1920s. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, Cuban Studies, 2003/34, 38–70.
- Rosado, Angel Suárez: Espiritismo: Creole Spiritism in Cuba, Puerto Rico, and the United States = Paravisini-Gebert, Lizabeth – Olmos, Margarite Fernández (eds.): Creole Religions of the Caribbean: An Introduction from Vodou and Santería to Obeah and Espiritismo. New York: University Press, 2011.
- Testa, Silvina: La „lucumisation” des cultes d’origine Africaine à Cuba: Le cas de Sagua la Grande = Journal de la Société des Américanistes, 2005/91, 113–138.
- Wirtz, Kristina: Ritual, Discourse, and Community in Cuban Santería: Speaking a Sacred World. Gainesville: University Press of Florida, 2007.